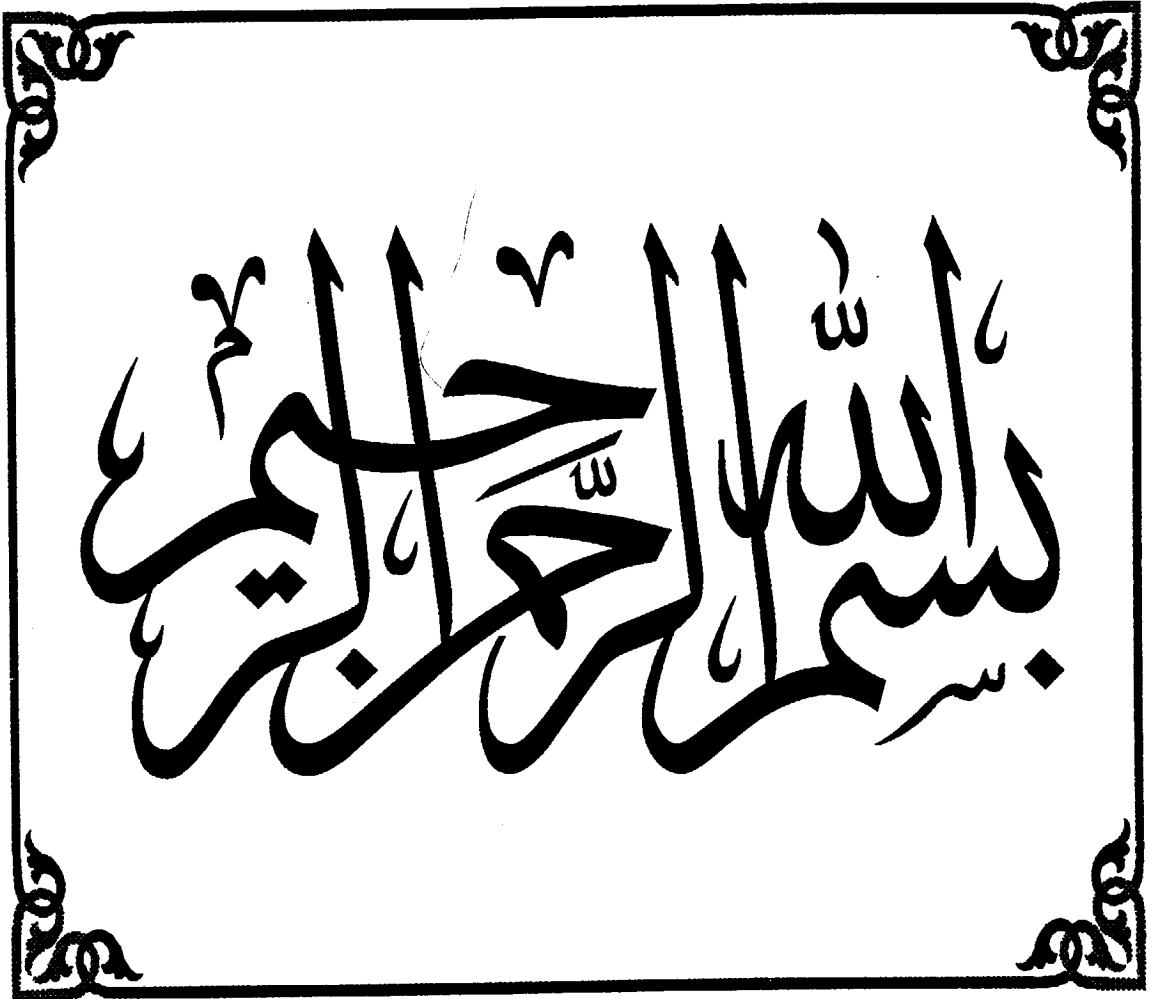

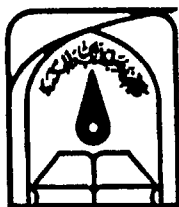
٢

٢٩٨١٩

۱۳۷۸ / ۸ / ۲۰

مرکز اسناد و کتابخانه ملی جمهوری ایران
تعمیرات مدرن

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد ادبیات عرب

عنوان :

بررسی مضامین شعری ابن نباته

مجتبی کریمی سکه روانی

۱۴۲۷۹

استاد راهنما:

دکتر کبری روشنفکر

استاد مشاور:

دکتر محمدعلی لسانی

تابستان ۱۳۷۸

۲۶۸۱۹

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم / آقای مجتبی کریمی سکه روانی

تحت عنوان بررسی مضامین شعری ابن نباته

را از نظر فرم و محتوا بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند .

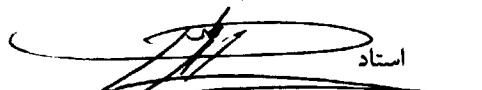
اعضای هیأت داوران نام و نام خانوادگی رتبه علمی امضاء

۱. استاد راهنما سرکار خانم دکتر کبری روشنفکر استاد یار

۲. استاد مشاور جناب آقای دکتر محمد علی لسانی استاد یار

۳. نماینده شورای تحصیلات تکمیلی جناب آقای دکتر فیروز حریرچی استاد

۴. استاد ممتحن جناب آقای دکتر خلیل پروینی استاد یار

۵. استاد ممتحن جناب آقای دکتر فیروز حریرچی استاد

بسمه تعالی

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

- ماده ۱ در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.
- ماده ۲ در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:
«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته زبان و ادبیات فارسی است که در سال ۱۳۷۸ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم / جناب آقای / دکتر کبری روشنفکر مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر محمدعلی لسانی و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر از آن دفاع شده است.»
- ماده ۳ به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.
- ماده ۴ در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.
- ماده ۵ دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.
- ماده ۶ اینجانب مجتبی کریمی سکه روانی دانشجوی رشته زبان و ادبیات عرب مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: مجتبی کریمی سکه روانی

تاریخ و امضا: ۷/۶/۷۷

(مهر و امضا)

تقدیم به:

مادرم که چشمهایش پنجره‌های ملکوت است و دریا
جرعه‌ای از پاکی و محبت اوست.

تقدیم به:

پدرم که دستهای پینه‌بسته‌اش چشمه‌سار محبت و
عطوفت است.

و تقدیم به:

برادرانم، زیباترین شکوفه‌های مهربانی در بوستان
نگاهم.

تشکر و قدردانی

● با تشکر از زحمات و تلاشهای صمیمانه استاد گرانقدر سرکار خانم دکتر کبری روشنفکر که راهنمایی رساله را تقبل فرموده و با راهنماییهای صحیح و دقیق خویش، مرا مرهون لطف بیدریغ خود قرار دادند.

● با تشکر از استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر محمدعلی لسانی که مشاورت رساله را بر عهده داشتند و با رهنمودهای خویش مرا مورد عنایت خویش قرار دادند.

● از اساتید محترم دانشگاه تربیت مدرس بویژه جناب آقای دکتر فیروز حریرچی، مدیر محترم گروه ادبیات عرب و جناب آقای دکتر خلیل پروینی بخاطر زحماتشان در طول تحصیل سپاسگزارم.

● با تشکر از دوستانم: آقایان مصطفی کریمی، علیرضا کرمی، ابوالفضل ارجمند و بویژه آقای محمد جواد حساوی که در نگارش این رساله از کمکهای بیدریغ ایشان استفاده شایانی بردم.

چکیده:

تحولات سیاسی و اجتماعیِ اواخر سدهٔ ششم هجری در قلمرو حکومت عباسی، زندگی اجتماعی و فرهنگی عربها را در ابعاد وسیعی دگرگون کرد.

شاعران و نویسندگان این دوره همگام با سایر مردم و شاید بیشتر از آنها تحت تأثیر این تحولات قرار گرفتند. وجود اضطراب در آثار ادبی این دوره، به دلیل تشنجات سیاسی - اجتماعی است. در این میان، شعر به دلیل بی‌مهری حاکمان عجم نسبت به شاعران سیر نزولی و انحطاط را در پیش گرفت؛ از این رو شاعران سعی خود را منحصر در بازی با الفاظ و صنایع ادبی نموده، از آوردن معانی بکر و تازه غفلت ورزیدند.

با تمام این اوصاف شاعران بزرگ و نامداری نیز در این دوره به ویژه در مصر و شام یافت می‌شد.

ابن‌نباته مصری از جملهٔ این شاعران بزرگ می‌باشد. وی در دیوان خویش بیش از هر چیز به مدح پرداخته است و شاید این انتخاب ریشه در فقر و فلاکتی داشته که بیشتر شاعران این دوره با آن دست به گریبان بوده‌اند. ابن‌نباته، خسته از اوضاع اجتماعی، از ابراز ارادت و محبت نسبت به پیامبر اکرم(ص) غافل نماند و بهترین اشعار خود را به مدح آن بزرگوار اختصاص داد. در واقع همین مدایح است که به وی اعتبار خاصی در میان شاعران این دوره بخشیده است. مدایح نبوی ابن‌نباته مسائل و حوادث تاریخی - اسلامی مهمی چون داستان معراج و معجزات پیامبر را شامل می‌شود. سایر فنون شعری ابن‌نباته از ابتکار و نوآوری بسیار کمی برخوردار می‌باشد و او غالباً در اسلوب و مضامین از پیشینیان تقلید کرده است.

به کارگیری صنایع مختلف ادبی به ویژه ایهام از مهمترین ویژگیهای فنی اشعار ابن‌نباته به حساب می‌آید؛ و این از آن روست که آرایه‌های ادبی نقش مهمی را در ادبیات آن روزگار ایفا می‌کرد.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

مقدمه ۱

فصل اول: عصر ابن نباته

۱-۱- سقوط عباسیان ۵

۱-۱-۱- فتح بغداد ۵

۲-۱-۱- ممالیک و قدرت یافتن آنان ۷

۲-۱- اوضاع حکومتی ممالیک ۱۰

۱-۲-۱- اوضاع سیاسی ممالیک ۱۱

۲-۲-۱- ویژگیهای اجتماعی و دینی ۱۲

۳-۲-۱- اوضاع فرهنگی و ادبی ۱۷

فصل دوم: زندگی ابن نباته

۱-۲- هویت شاعر ۳۰

۱-۱-۲- نام و تبار ۳۰

۲-۱-۲- از تولد تا ترک مصر ۳۲

۳-۱-۲- جلای وطن و آغاز شهرت ۳۷

۴-۱-۲- ابن نباته و ممالیک ۴۰

۵-۱-۲- دین و مذهب ۴۴

۲-۲- شخصیت ادبی ۴۷

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۱-۲-۲- آثار ادبی	۲۷
۲-۲-۲- جایگاه و منزلت ادبی	۵۱
۳-۲-۲- رابطه ابن نباته و صفی‌الدین حلی	۵۵

فصل سوم: شعر ابن نباته

۱-۳- ویژگیهای کلی	۵۹
۱-۱-۳- ابن نباته شاعر	۵۹
۲-۱-۳- اسلوب شعری	۶۰
۳-۱-۳- کاربرد صنایع ادبی	۶۵
۴-۱-۳- تأثیرپذیری از شاعران	۶۸
۲-۳- مضامین شعری	۷۱
۱-۲-۳- مدح	۷۱
۲-۲-۳- رثا	۹۴
۳-۲-۳- غزل و نسیب	۱۰۶
۴-۲-۳- خمریات	۱۱۴
۵-۲-۳- اخوانیات	۱۲۰
۶-۲-۳- فکاهه	۱۲۴
۷-۲-۳- الغاز	۱۲۷
۸-۲-۳- حکمت و مثل	۱۲۹

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۳۲	۳-۲-۹- وصف
۱۳۹	خاتمه
۱۴۸	خلاصه الاطروحة باللغة العربية
۱۵۹	فهرست منابع و مأخذ
۱۶۳	چکیده انگلیسی

مقدمه

سپاس و حمد خدایی را که باب راز و نیاز بنی آدم را با خویش گشود و دل مشتاقان جمال را به وعده رحمت و مغفرت نواخت، و سلام و درود بی پایان بر بنده برگزیده اش، سید مرسلین و سرور کائنات، محمد مصطفی (ص) که باعث خلقت این عالم می باشد.

پایان نامه حاضر، تحت عنوان «بررسی مضامین شعری ابن نباته» در خصوص اشعار شاعری می باشد که یکی از بارزترین ادبای عصر مملوکی به حساب می آید.

علاقمندی این حقیر به همزیه ابن نباته که توسط استاد گرانقدر سرکار خانم دکتر روشنفکر تدریس می شد، انگیزه نخستین من در انتخاب موضوع پایان نامه بود؛ لذا با مطالعات شخصی پیرامون ابن نباته و دیوان وی تصمیم گرفتم که موضوع فوق را به عنوان موضوع پایان نامه کارشناسی ارشد انتخاب نمایم.

مطالب و مندرجات کلی این تحقیق در سه فصل گنجانده شده است که در این قسمت به طور گذرا به سر فصلها اشاره می کنیم.

در فصل اول درباره نابودی خلافت عباسی و به قدرت رسیدن ممالیک و همچنین مختصری از اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آنان می باشد.

فصل دوم پایان نامه به ذکر مراحل مختلف حیات ابن نباته و بررسی آثار مختلف ادبی وی اختصاص یافته است. البته در این قسمت پیرامون جایگاه و منزلت ادبی ابن نباته نیز بحث شده است.

فصل سوم به نقد و بررسی مضامین شعری وی با تمام خصوصیات و ویژگیها پرداخته است.

بیان مسئله

با بررسی و مطالعه ادب عربی، به دوره‌ای می‌رسیم که به عصر انحطاط موسوم است. مورخان ادب آغاز این دوره را از سال ۶۵۶ ه. ق. می‌دانند و معتقدند که حمله مغول نقطه آغاز آن بوده است. در این عصر شاعران پرآوازه‌ای می‌زیسته‌اند که از جمله آنها ابن نباته می‌باشد. وی در بیشتر اغراض شعری سخن‌سرایی کرده است و با توجه به تأثیر شدید وی از محیط، صنایع لفظی در اشعار وی به وفور یافت می‌شود. از جمله فنونی که وی در آن تبحر خاصی داشته، مدایح می‌باشد که شامل مدایح نبوی و غیرنبوی است. وی در مدایح نبوی اسلوب خاصی را دنبال می‌کند. اکنون با این اوصاف سؤالات زیر مطرح می‌شود:

۱- انگیزه پیدایش مدایح در دیوان ابن نباته چه بوده است؟

۲- ابن نباته در مدایح نبوی چه اسلوبی را دنبال کرده است؟

۳- با توجه به رواج صنایع لفظی در اشعار این دوره میزان استخدام این صنایع در اشعار

ابن نباته تا چه حد می‌باشد؟

۴- دیوان ابن نباته غالباً شامل کدامیک از مضامین شعری رایج می‌باشد؟

فرضیه‌ها

- آشفتنگی اوضاع سیاسی - اجتماعی نقش بسزایی در گرایش ابن نباته به مدح داشته است.

- ابن نباته مدایح نبوی را با یک مقدمه غزلی شروع می‌کند و سپس به مدح می‌پردازد.

- ابن نباته در بدیع مهارت خاصی داشته و از انواع مختلف صنایع بدیعی چون تضمین،

استخدام، توریه، و حسن تعلیل استفاده کرده است.

- مهمترین مضامین شعری ابن نباته عبارتند از: مدح، غزل، رثا، وصف، الغاز و خمریات.

سابقه و ضرورت انجام تحقیق

از آنجایی که آشنایی با شخصیت شاعر، احتیاج به بررسی دقیق مضامین شعری وی دارد و از طرفی چنین کاری تاکنون صورت نگرفته، لذا ضروری است تا با تحلیل عمیق مضامین شعری ابن‌نباته شناخت کاملی از آراء و اندیشه‌های وی حاصل گردد. البته دیوان وی بدون شرح می‌باشد و دارای غلطهای بسیار است.

روش تحقیق

روش تحقیق پایان‌نامه مذکور مبتنی بر نقد و بررسی جوانب مختلف دیوان شعری وی بوده که از طریق فیش برداری و با استفاده از کتابهای موجود در دانشگاههای ایران صورت گرفته است.

فصل اول

عصر ابن نباته

۱-۱- سقوط عباسیان

۱-۱-۱- فتح بغداد

گرچه شاعر موردنظر، ابن‌نباته، شاعری مصری است و مغولها در فتوحات خود هرگز بر مصر دست نیافتند اما فتح بغداد آغاز دوره‌ای بود که منجر به سقوط و انقراض دولت عباسی گردیده و زمینه قدرت یافتن ممالیک را فراهم نمود. از این پس عربها پس از فروپاشی خلافت عظیم عباسی در دام بیگانگی چون مغولها، ممالیک و عثمانیها افتادند.

تاریخ بارها شاهد بوده که سرزمین‌های آباد مطمع نظر سلطه‌جویان قرار گرفته است. شاید بتوان مهمترین عامل حمله مغول را هم پیشرفت و ترقی مناطق تحت سیطره حکومت عباسی دانست. تاریخ می‌گوید: «مغولان سنگدل بیرحم از جنوب سیبری شروع به حمله بر سرزمینهایی کردند که از آن می‌گذشتند تا اینکه به فارس رسیدند و هولاکو که از نوه‌های رهبر خونخوار مغول، چنگیزخان بود آن را در اختیار گرفت.»^(۱)

زمانی که نیمه دوم قرن هفتم هجری فرا رسید خلافت عظیم عباسی را تیرگی فرا گرفته و دستهای تفرقه بر آن مسلط شده و مناطق بسیاری از سرزمینهای تحت حکمرانی عباسی در معرض تهاجم صلیبی‌ها قرار داشت و امور مهم حکومتی و دولتی هم در اختیار و تحت تصرف فارسها و ترکها بود. به دنبال این ضعف و ناتوانی، طوفان سیاهی که حامل هلاکت و نیستی بود از شرق ورزیدن گرفت. خلیفه ناتوان عباسی تا خواست که به خود بجنبد و از خواب غفلت بیدار

۱- جودت، الرکابی، الادب العربی من الانحدار الی الازدهار، بیروت، دارالفکر، ۱۹۹۲م، ص ۱۲۱